

“SADDI ISKANDARIY” DOSTONIDAGI HIKOYATLARDA TASHBEH SAN’ATI

Otanazarova Shodiya A’zambek qizi – Urganch davlat universiteti

“Tashbeh – Sharq adabiyotida keng tarqalgan san’atlardan biri bo‘lib, ”o‘xshatish” ma’nosini ifodalaydi. Bu ikki narsa yoki tushunchani ular o‘rtasidagi haqiqiy (real) yoki majoziy munosabatlarga ko‘ra o‘xshatish san’atidir. Tashbih san’ati tasvirlanayotgan shaxs, buyum yoki tushunchani o‘quvchi ko‘z o‘ngida aniqroq, jozibaliroq gavdalantirishga xizmat qilib, asar timsollari ma’naviy qiyofasini yorqinroq ochish, binobarin, shoir g‘oyasini o‘quvchi ongiga to‘laroq yetkazishga imkon beradi”²²¹.

Tashbeh san’atining bir necha turi mavjud bo‘lib, ular tashbehi mutlaq, tashbehi kinoya, tashbehi mashrut, tashbehi tavsiya, tashbehi aks, tashbehi izmor va tashbehi tafzil nomlari bilan ataladi ²²². ”Saddi Iskandariy” dostonidagi hikoyatlarda bu san’atning “tashbehi mutlaq” turi tez-tez ko‘zga tashlanadi. ”Aniq o‘xshatish” ma’nosini ifodalovchi bu xil san’at *go‘yo, singari, kabi, yanglig‘, -day, -dekkabi* so‘z yoki qo‘shimchalar vositasida hosil qilinadi. Masalan, ”Iskandar bila ul gadolig‘ ixtiyor etgan podsho” hikoyatida shunday bayt keltiriladi:

Qolibmu ekin bir aningdek kishi –

Ki, qilsam ruju’ anga mulk ishi?²²³

Baytdan shunday bir kishi qolibdimi, unga saltanat ishlarini topshirsam degan ma’no anglashiladi va **-dek** qo‘shimchasi mutlaq tashbehi yuzaga keltirgan.

Dedi:”Himmat o‘lmish manga hamnashast,

Sen istardek ermas, vale asru past”.(99)

Bu baytda ham **-dek** qo‘shimchasi orqali yuzaga kelgan mutlaq tashbeh qo‘llanilgan.

Tashbeh san’ati unsurlari to‘rttadir:

1. Mushabbih – nima o‘xshatilgan bo‘lsa, o‘sha narsa yoki tushuncha.

2. Mushabbihun bih – nimaga o‘xshatilgan bo‘lsa, o‘sha narsa yoki tushuncha.

3. Vajhi shabih – mushabbih bilan mushabbihun bih orasidagi munosabat.

4. Vositayi tashbih – o‘xshatish belgisi.²²⁴

“Bulbul” hikoyatidan olingan mana bu baytda:

Chu gul yo‘qturur o‘n bir oy bog‘ aro,

Erur ro‘zg‘orim seningdek qaro.

Baytda “ro‘zg‘orim” so‘zi – mushabbih, ”seningdek” so‘zi – mushabbihun bih, “qaro” so‘zi – vajhi shabih, seningdek so‘zidagi “-dek” qo‘shimchasi – vositayi tashbih.

Hamma juzvi mavjud bo‘lgan *o‘xshatish* “**tashbihi mufassal**” deb ataladi²²⁵. Yuqoridagi bayt tashbihi mufassalga misol bo‘ladi.

²²¹ Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: Sharq, 1999. –B.14.

²²² Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: Sharq, 1999. –B.18.

²²³ Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. T.11. – T.: Fan, 1993. –B. 97. Keyingi o‘rinlarda sahifani ko‘rsatish bilan cheklanamiz.

²²⁴ Hojiahmedov A. She’riy san’atlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998. B.14.

²²⁵ O‘sha asar. – B.15.

She'riyatda vajhi shabih juzvi qo'llanmasligi ham mumkin. Bu xil o'xshatish **“tashbihi mujmal”** hisoblanadi²²⁶.

Masalan, Navoiyning “Ul bolig'lar...” hikoyatidagi baytda

Ne girdobkim, charxi gardandadek,

Ne igrim, sipehri navardandadek.(425)

“Girdob” so'zi – mushabbih, “charxi gardanda” so'zi – mushabbihun bih, “-dek” qo'shimchasi vositayi tashbih hisoblanadi.

Mumtoz adabiyotimizda ko'pincha vajhi shabih va vositayi tashbihning har ikkisi tushirib qoldiriladi. Bu holda faqat mushabbih va mushabbihun bihdan tashkil topgan o'xshatish **“tashbihi muqayyad”** deb ataladi. Tashbihi muqayyad tashbihi mufassalga qaraganda o'xshatish belgisining kuchliligi bilan ajralib turadi.²²⁷

Jumladan, shoirning

Eshittimki, bir turfa barno edi,

Yuzy dilkash-u qaddi ra'no edi.(284)

Baytidagi “yuzy” va “qaddi” so'zlari – mushabbih, “dilkash” va “ra'no” so'zlari mushabbihun bih sanaladi. Navoiy qisqa va aniq tashbihni qo'llar ekan, u mufassal holdagi o'xshatishga qaraganda qahramonning latofatini yorqinroq gavdalantiradi.

She'riy ijodda tashbih qo'llanilarkan, ko'pincha o'xshatilayotgan narsa (mushabbih) nomi tushirib qoldiriladi-da, o'xshatilgan narsa (mushabbihun bih) nomigina saqlanadi. Ammo mushabbihni, ya'ni nima o'xshatilayotganini osongina aniqlash mumkin. Bu o'xshatishning nomi **“tashbihi kinoya”** deb nomlanadi.²²⁸

Ushbu bayt bunga misol bo'la oladi:

Kulub dedi sohibdil: ” Ey bulhavas,

Emasmu edi tajribang muncha bas? ”(286)

Birinchi misradagi “bulhavas” so'zi aslida “har narsaga havas qiluvchi” deb tushuniladi. Ammo o'quvchi bu so'zda “har narsaga havas qiluvchi, beqaror yigit” ma'nosini anglaydi. So'zning bunday shaklda kelishi so'z ma'nosiga xalal bermagan, aksincha, uning ma'nosini yanada kuchaytirgan.

Tashbihi mashrut (shartli o'xshatish). Bu xil tashbehda bir narsaning ikkinchi bir narsaga o'xshashi ma'lum shartga bog'liq qilib qo'yiladi.²²⁹ Navoiyning quyidagi baytlari shu san'atga asoslanib yozilgan:

Demakka javob o'lmadi saxtko'sh

Qish ayyomi bulbuldek o'ldi xamo'sh (403).

Ikkinchi baytda qish ayyomi bulbulga o'xshashi uchun uning “qish ayyomi bulbuldek o'ldi xamo'sh bo'lishi”, ya'ni jim bo'lishi shart qilib qo'yilyapti, ana shu talabga javob bersagina, qish ayyomi bulbulga o'xshaydi.

Tashbihi tafsil. Bu xil tashbehni qo'llar ekan, shoir avval bir narsani ikkinchi bir narsaga o'xshatadi-yu, keyin o'z o'xshatishidan voz kechgandek bo'ladi. Bu voz kechish jiddiy bo'lmay, aksincha, tasvirlanayotgan belgini yanada kuchaytirish maqsadini ko'zlaydi²³⁰.

²²⁶Hojiahmedov A.She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. –T.: Sharq, 1998. – B.15.

²²⁷Hojiahmedov A.She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. –T.: Sharq, 1998. – B.15.

²²⁸Hojiahmedov A.Mumtoz badiiyat mohiyati. –T.: Sharq, 1999. – B.19.

²²⁹Hojiahmedov A.Mumtoz badiiyat mohiyati. –T.: Sharq, 1999. – B.20.

²³⁰Hojiahmedov A.Mumtoz badiiyat mohiyati. – T.: Sharq,1999. -B.21.

Sarosar go‘yo ul nay guhardir,
G‘alat qildim, labolab nayshakardir.

Ma‘lumki, she‘riy san‘atlar badiiy asarda ifodalangan hayotiyroq, ta‘sirchanroq ifodalanishiga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalandirishiga, misralar, baytlar, bandlarning lafziy nazokati, musiqiyligi, jozibadorligini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Xulosa qilganda, buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy ijodidagi badiiy san‘atlar har tomonlama mukammaldir. Jumladan, tashbeh ham, o‘zining badiiy nafosati bilan xilma-xil ifodalarda berilgan. Biz tahlilga tortgan hikoyatlarda tashbehning “tashbihi mutlaq”, “tashbihi mufassal”, “tashbihi muqayyad”, “tashbihi kinoya”, “tashbihi mujmal” kabi turlari qo‘llanilgan. Bu tashbehlar hikoyatlarda tasvirlanayotgan shaxs yoki tushunchani o‘quvchi ko‘z o‘ngida aniqroq, jozibaliroq gavdalandirishga xizmat qilgan. Shuningdek, mazkur tashbehlar asar timsollari ma‘naviy qiyofasini yorqinroq ochishga va shoir g‘oyasini o‘quvchi ongiga to‘laroq yetkazishga imkon bergan.

Adabiyotlar:

1. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiy malohati. – T.: Sharq, 1999.
2. Hojiahmedov A. She‘riy san‘atlar va mumtoz qofiya. – T.: Sharq, 1998.
3. Navoiy A. Mukammal asarlar to‘plami. – T.: Fan, 1993.